

ПСИХОЛОГІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

УДК 376.58

DOI: 10.31558/2786-8745.2023.1(2).15

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ РЕЦИДИВІСТІВ

Ілля Пахомов

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей ціннісних орієнтацій православних та нерелігійних засуджених рецидивістів. Мета статті – аналіз ціннісних орієнтацій православних та нерелігійних засуджених. Зроблено висновок про тісний зв'язок між усіма аналогічними термінальними та інструментальними цінностями засуджених контрольних груп, які не брали участь у корекційній програмі, чого не виявлено у засуджених експериментальної групи, які брали в ній участь.

Також виявлено значущі відмінності між кластерами термінальних та інструментальних цінностей засуджених експериментальної групи, чого не виявлено у засуджених контрольних груп. За допомогою факторного аналізу встановлено, що у кожній групі засуджених є фактор «Базові цінності», майже у кожній: «Сімейні цінності», «Професійні цінності» та «Етичні цінності». в результаті залучення засуджених експериментальної групи до корекційної програми «Православні цінності» у них відбулися значущі зміни в ієрархії термінальних та інструментальних цінностей, чого не відбулося у засуджених контрольних груп, що свідчить про її ефективність у напряму зміни цінностей засуджених рецидивістів з кримінальних на просоціальні.

Ключові слова: засуджені рецидивісти, ціннісні орієнтації, термінальні та інструментальні цінності.

Постановка проблеми. Останнім часом набуває актуальності розробка корекційних програм для засуджених, спрямованих на зміну їх ціннісних орієнтацій. Міжнародний досвід в цій галузі свідчить про застосування різних корекційних програм духовного спрямування для засуджених. в Україні вже активно застосовуються пробаційні програми для неповнолітніх та повнолітніх суб'єктів пробації, які спрямовані насамперед на зміну їх ціннісних орієнтацій. Аналогічні корекційні програми доцільно розробляти і для засуджених до обмеження та позбавлення волі, які також повинні змінювати їх цін-

ності (з кримінальних на просоціальні). А для цього треба дослідити особливості ціннісних орієнтацій релігійних та нерелігійних засуджених рецидивістів.

Аналіз останніх досліджень. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій засуджених досліджували низка науковців: Б. Головкін та Я. Наваляна, І. Пахомов, В. Третяченко, Т. Харченко та інші. Вони встановили, що найбільш значущими для засуджених є такі термінальні цінності, як: сім'я, здоров'я, друзі, свобода та активне життя; а також інструментальні цінності: тверда воля, самоконтроль, відповідальність, акуратність та освіченість. Але від-

мінності ціннісних орієнтацій релігійних та нерелігійних засуджених ще не були об'єктом наукового дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати особливості ціннісних орієнтацій релігійних та нерелігійних засуджених рецидивістів.

Завдання дослідження: визначити особливості ціннісних орієнтацій православних засуджених рецидивістів до та після проходження корекційної програми з формування православних цінностей; дослідити ціннісні орієнтації нерелігійних засуджених рецидивістів до та після проходження корекційної програми підготовки до звільнення.

Виклад основного матеріалу. Досліджувалися особливості ціннісних орієнтацій православних та нерелігійних засуджених рецидивістів Білоцерківської виправної колонії (№35) за допомогою методики М. Рокича (адаптація А. Гоштаутаса, А. Семенова, В. Ядова та Д. Леонтьєва).

В процесі дослідження ми поділяли засуджених рецидивістів на три групи, одна з яких була експериментальна (ЕГ) та дві контрольні (КГ1 та КГ2). До ЕГ входили православні засуджені, які беруть участь у програмі формування православних цінностей (53 особи, ЕГ1 – до проходження програми, ЕГ2 – після), до КГ1 – православні засуджені, які не беруть участі у цій програмі (50 осіб, КГ11 – до проходження програми, КГ12 – після), а до КГ2 – нерелігійні засуджені, які беруть участі у програмі підготовки до звільнення (45 осіб, КГ21 – до проходження програми, КГ22 – після).

Результати соціально-психологічного аналізу православної общини засуджених рецидивістів Білоцерківської виправної колонії (№35), особливості програми формування їх православних цінностей та їх вікові особливості були опубліковані нами раніше [1-3].

Найбільш значущими для засуджених є такі термінальні цінності, як: здоров'я,

матеріально забезпечене життя, свобода, вірні друзі, життєва мудрість та розваги. Менш значущими для цих засуджених є: впевненість у собі, продуктивне життя, активне життя, цікава робота, любов, краса природи та мистецтва. Найменш значущими для засуджених є: суспільне визнання, щасливе сімейне життя, пізнання, розвиток, творчість та щастя інших.

Враховуючи те, що переважна більшість засуджених на волі зловживали алкоголем (73,6% ЕГ, 66,0% КГ1, 71,1% КГ2), а деякі вживали наркотики (13,2%, 12,0% та 13,3% відповідно), здоров'я є найбільш значущою термінальною цінністю для них. Більшість засуджених (60,4%, 58,0% та 55,6%) постійно не працювали на волі, тому гроші є другою за значущістю для них цінністю. На третьому місці стоїть цінність свободи, якої позбавлені всі засуджені. Саме ізоляцію від родини і суспільства значна частка засуджених (50,9%, 42,0% та 20,0%) вважають найбільшим негативним чинником позбавлення волі.

Четверте місце серед термінальних цінностей засуджених посідають друзі. Тому серед головних чинників, які допомагають їм долати прізонізацію, значна частка засуджених (17,0% ЕГ, 20,0% КГ1, 20,0% КГ2) називають спілкування з іншими засудженими.

На п'ятому місці серед термінальних цінностей засуджених знаходиться життєва мудрість. Її обирали, як правило, засуджені зрілого віку, яких серед опитаних майже половина (48,7% ЕГ, 42,0% КГ1, 44,0% КГ2).

Шосте місце серед термінальних цінностей засуджених займають розваги. Вона більш значуща для засуджених молодого віку, яких небагато (7,6%, 8,0% та 8,8% відповідно), але для інших засуджених також важлива. Тому серед головних чинників, які допомагають їм долати прізонізацію,

більшість засуджених вказали телебачення (34,0%, 12,0% та 15,6%), літературу (17,0%, 12,0% та 6,7%) та спорт (3,8%, 8,0% та 13,3%).

На значущість впевненості у собі, активного та продуктивного життя вказали, як правило, молоді засуджені та особи, які належать до активу православної общини чи відділення, яких небагато (7,6% та 15,1% ЕГ, по 8,0% КГ1, 8,8% та 15,6% КГ2). Незважаючи на те, що переважна більшість засуджених (81,1%, 82,0% та 82,2% відповідно) мають професію (як правило, робітничу), лише третина їх (39,6%, 42,0% та 44,4%) постійно працювали на волі, і лише третина їх (34,0%, 34,0% та 40,0%) прагнуть працевлаштуватися після звільнення. на значущість любові вказали, як правило, молоді засуджені (7,6% ЕГ, 8,0% КГ1, 8,8 % КГ2).

Суспільне визнання більш значуще для молодих засуджених та осіб, які належать до активу православної общини, яких небагато (7,6% та 15,1% ЕГ, по 8,0% КГ1, 8,8% та 15,6% КГ2). Враховуючи те, що лише незначна частка засуджених одружені (11,3%, 22,0% та 24,4% відповідно), а більшість їх (73,6%, 66,0% та 64,4%) – розлучені, сім'я не є для них значущою цінністю. Цінності пізнання та розвитку також не є важливими для засуджених, серед яких лише деякі (3,8%, 4,0% та 6,7%) мають вищу освіту, а значна їх частка (18,9%, 20,0% та 15,6%) – неповну середню.

На високі запиту вказали насамперед засуджені молодого віку та особи, які належать до активу (7,6% та 15,1% ЕГ, по 8,0% КГ1, 8,8% та 15,6% КГ2). Серед основних планів засуджених після звільнення: здобути освіту та професію (37,7%, 40,0% та 15,6% відповідно), влаштуватися на роботу (34,0%, 34,0% та 40,0%), налагодити відносини з рідними (28,3%, 26,0% та 24,4%).

Враховуючи, що всі респонденти засуджені за злочини, цінність чесності для них не є значущою. Щодо працьовитості, незважаючи на те, що більшість засудже-

них (81,1% ЕГ, 82,0% КГ1, 82,2% КГ2) мають професію (як правило, робітничу), меншість їх (39,6%, 42,0% та 44,0% відповідно) постійно працювали на волі, і лише третина (34,0%, 34,0% та 40,0%) прагнуть працевлаштуватися після звільнення.

Більшість засуджених не звикли дбати про інших: лише незначна їх частка одружені (11,3% ЕГ, 22,0% КГ1, 24,4% КГ2), а переважна більшість (73,6%, 66,0% та 64,4% відповідно) – розлучені. Освіченість також не є значущою цінністю для більшості засуджених враховуючи, що вищу освіту мають лише декілька осіб (3,8%, 4,0% та 6,7%), а значна частка (18,9%, 20,0% та 15,6%) – неповну середню.

Непримиренність до недоліків (як власних, так і інших людей), не характерна для цих засуджених, які намагаються виправдовувати власні негативні вчинки і не втручати у справи інших засуджених, про що свідчить низький рівень визнання ними провини у скоєному злочині (повністю визнають – 17,0% ЕГ, 18,0% КГ1, 17,8% КГ2).

Найменш значущими для них є цінності вихованості та толерантності. Переважна більшість засуджених виховувалися у неординарному оточенні (79,2% ЕГ, 78,0% КГ1, 77,8% КГ2), а також багато років провели в умовах криміногенного середовища на волі та в пенітенціарних установах, де вихованість та толерантність не заохочуються.

В результаті проведення психокорекційної програми із засудженими ЕГ у них відбулися значні зміни в ієрархії термінальних цінностей, чого не відбулося в КГ1 та КГ2. Це свідчить про ефективність психокорекційної програми формування православних цінностей в напрямку зміни ієрархії термінальних цінностей засуджених, тоді як відвідування релігійних заходів та програми підготовки до звільнення суттєво їх не змінило.

Для засуджених ЕГ11, КГ11 та КГ21 найбільш значущими інструментальни-

ми цінностями є: високі запити, уміння мислити, стриманість, сміливість у відстоюванні власної думки, широта поглядів та тверда воля. Менш значущими є: чесність, працьовитість, дбайливість, освіченість, відповідальність та життєрадісність. Найменш значущі для засуджених: незалежність, непримиренність до недоліків, дисциплінованість, акуратність, вихованість та толерантність.

В результаті проведення із засудженими ЕГ психокорекційної програми відбулися значущі зміни в ієрархії їх інструментальних цінностей, чого не відбулося в КГ1 та КГ2. Це також свідчить про ефективність психокорекційної програми в напрямку зміни ієрархії інструментальних цінностей засуджених, тоді як відвідування релігійних заходів та програми підготовки до звільнення суттєво їх не змінило.

Значущість майже всіх показників критерію Колмогорова-Смірнова для термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ, КГ1 та КГ2 не перевищує 0,05, тому для встановлення значущих відмінностей між вибірками доцільно застосувати непараметричні критерії.

За допомогою непараметричного критерію Вілкоксона виявлено значущі відмінності між засудженими ЕГ1 та ЕГ2 за всіма термінальними та переважною більшістю інструментальних цінностей (крім високих запитів, непримиренності до недоліків та стриманості). Значущих відмінностей між засудженими КГ11 та КГ12 за цими показниками не виявлено (крім розваг, впевненості у собі та сміливості у відстоювання власної думки), так як і між засудженими КГ21 та КГ22 (крім життєвої мудрості, вірних друзів, впевненості у собі, життєрадісності, освіченості, відповідальності та дбайливості). Це свідчить про ефективність психокорекційної програми у напрямку зміни ціннос-

тей православних засуджених ЕГ, чого не відбулося у засуджених КГ1 під впливом відвідування богослужінь та у засуджених КГ2 в процесі проходження програми підготовки до звільнення.

З метою встановлення зв'язку між термінальними та інструментальними цінностями засуджених ЕГ, КГ1 та КГ2, а також їх віком та кількістю судимостей був проведений кореляційний аналіз. Проведений кореляційний аналіз дозволив нам визначити групи взаємопов'язаних інструментальних та термінальних цінностей засуджених різних груп. Найбільш представлені у засуджених наступні групи цінностей: активне життя та здоров'я (усі групи), активне життя, мудрість та здоров'я (всі групи, крім ЕГ2), творчість та впевненість у собі (всі групи, крім ЕГ1 та ЕГ2), дисциплінованість та життєрадісність (всі групи, крім ЕГ1 та КГ12), дбайливість та працьовитість (всі групи, крім ЕГ1 та КГ22).

Також ми розрахували коефіцієнти рангової кореляції Спірмена для аналогічних ціннісних орієнтацій засуджених різних груп. Тісний зв'язок було виявлено між усіма аналогічними термінальними та інструментальними цінностями КГ11 та КГ12 (значення коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена коливаються від 0,63 до 0,99), а також між усіма аналогічними термінальними цінностями засуджених КГ21 та КГ22 (від 0,58 до 0,99), тоді як у засуджених ЕГ1 та ЕГ2 тісного зв'язку між ними не виявлено. Це свідчить про істотні зміни у термінальних та інструментальних цінностях засуджених ЕГ, чого не відбулося у засуджених КГ1 та КГ2.

Найбільші значущі показники рангового коефіцієнту кореляції Спірмена отримані між аналогічними термінальними та інструментальними цінностями наступних груп засуджених: ЕГ1 та КГ11 (0,99), ЕГ1 та КГ12 (0,99), ЕГ1 та КГ21

(0,99), ЕГ1 та КГ22 (0,99), КГ11 та КГ12 (0,99), КГ11 та КГ21 (0,99), КГ11 та КГ22 (0,99), КГ12 та КГ21 (0,99), КГ12 та КГ22 (0,99), КГ21 та КГ 22 (0,99). Тобто, значущість цінностей майже усіх груп засуджених (крім ЕГ2) дуже схожа, що свідчить про тотожність цінностей православних засуджених, які не беруть участі у психокорекційній програмі, та цінностей нерелігійних засуджених. Значущість цінностей засуджених ЕГ2 значно відрізняється від усіх інших груп засуджених, що свідчить про ефективність психокорекційної програми в напрямку їх зміни.

З метою класифікації термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ та КГ проводився кластерний аналіз методом міжгрупових зв'язків із застосуванням інтервальної міри «квадрат відстані Евкліда». Виявлено значущі відмінності між кластерами термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ1 та ЕГ2, чого не відбулося у засуджених КГ1 та КГ2, що свідчить про ефективність психокорекційної програми формування православних цінностей та неефективність зовнішньої релігійності та програми підготовки до звільнення у цьому напрямку.

В кожній групі засуджених є кластери «Сімейні цінності» (сім'я, любов, відповідальність та дбайливість) та «Базові цінності» (свобода, здоров'я, матеріально забезпечене життя, високі запати, вірні друзі та розваги), майже в усіх групах (крім КГ21) – кластер «Активне життя» (активне та продуктивне життя, життєрадісність), в половині груп – кластер «Етичні цінності» (щастя інших, толерантність, вихованість, розвиток, чесність, широта поглядів, пізнання, життєрадісність, стриманість та незалежність), лише по одній групі – кластери «Професійні цінності» (цікава робота, дисциплінованість, працелюбність та освіченість) (в ЕГ2), «Естетич-

ні цінності» (творчість, краса природи та мистецтва) (в КГ11).

З метою зниження розмірності термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ та КГ проводився факторний аналіз методом головних компонент із застосуванням методу обертання «варімакс з нормалізацією Кайзера» та визначення міри вибіркової адекватності Кайзера-Меєра-Олкіна та критерію сферичності Бартлетта. Графік власних значень факторів термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ та КГ свідчить про оптимальну їх кількість, яка дорівнює двом. Ці два фактори разом складають 99,7% загальної дисперсії. Міра вибіркової адекватності Кайзера-Меєра-Олкіна дорівнює 0,63, а значення критерію сферичності Бартлетта – 0,00, що свідчить про достатність такої кількості факторів.

Найбільші навантаження за фактором «ЕГ1, КГ1 та КГ2» мають термінальні та інструментальні цінності засуджених майже усіх груп (крім ЕГ2), за фактором «ЕГ2» – лише цінності засуджених ЕГ2. Це свідчить про подібність структури ціннісних орієнтацій усіх досліджуваних груп на етапі констатувального експерименту, а також про значущі зміни їх у засуджених ЕГ під впливом психокорекційної програми формування православних цінностей, чого не відбулося у засуджених КГ1 та КГ2.

В результаті порівняння термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ та КГ виявлений схожий вміст деяких факторів. у всіх групах є фактор «Базові цінності», який складається з наступних цінностей: здоров'я, свобода, матеріально забезпечене життя та життєва мудрість). Також у більшості груп є фактор «Сімейні цінності» (сім'я, любов, щастя інших, толерантність, чесність та дбайливість), а також «Професійні цінності» (цікава робота, відповідальність, дисциплінованість та від-

повідальність), «Активне життя» (активне життя), «Особисті цінності» (акуратність, впевненість у собі, непримиренність до недоліків, тверда воля) та «Етичні цінності» (толерантність, вихованість, чесність). у половині груп засуджених зустрічається окремий фактор «Розвиток» (розвиток), «Інтелектуальні цінності» (пізнання, логічне мислення) та «Естетичні цінності» (краса природи та мистецтва». Фактор «Продуктивне життя» (продуктивне життя) виражений лише у двох групах засуджених.

Висновки.

1. Найбільш значущими для засуджених ЕГ та КГ є такі термінальні цінності, як: здоров'я, матеріально забезпечене життя, свобода, вірні друзі, життєва мудрість та розваги; а найменш значущими – суспільне визнання, щасливе сімейне життя, пізнання, розвиток, творчість та щастя інших. Найбільш значущими для них є наступні інструментальні цінності: високі запити, уміння мислити, стриманість, сміливість у відстоюванні власної думки, широта поглядів та тверда воля; а найменш значущими – незалежність, непримиренність до недоліків, дисциплінованість, акуратність, вихованість та толерантність.

2. В більшості груп засуджених виявлені взаємопов'язані цінності: активне життя, здоров'я та життєва мудрість; творчість та впевненості у собі; дисциплінованість та життєрадісність; дбайливість та працьовитість. Тісний зв'язок було виявлено між усіма аналогічними термінальними та інструментальними цінностями засуджених КГ11 та КГ12, а також КГ21 та КГ22, чого не виявлено між цінностями засуджених ЕГ1 та ЕГ2.

3. Виявлено значущі відмінності між кластерами термінальних та інструментальних цінностей засуджених ЕГ1 та ЕГ2, чого не виявлено між кластерами цінностей за-

суджених КГ11 та КГ12, а також КГ21 та КГ22. у кожній групі засуджених є кластери «Сімейні цінності» (сім'я, любов, відповідальність та дбайливість), «Базові цінності» (свобода, здоров'я, матеріально забезпечене життя, високі запити, вірні друзі та розваги) та «Активне життя» (розвиток, пізнання, життєрадісність, цікава робота, працелюбність та творчість).

4. У кожній групі засуджених є фактор «Базові цінності» (здоров'я, свобода, матеріально-забезпечене життя та життєва мудрість), майже у кожній: «Сімейні цінності» (сім'я, любов, щастя інших та дбайливість), «Професійні цінності» (цікава робота, дисциплінованість та відповідальність) та «Етичні цінності» (чесність, толерантність, вихованість, непримиренність).

Таким чином, в результаті проведення із засудженими ЕГ програми формування православних цінностей у них відбулися значущі зміни в ієрархії термінальних та інструментальних цінностей, чого не відбулося в КГ1 та КГ2, що свідчить про її ефективність, чого не можна сказати про відвідування релігійних заходів та програму підготовки до звільнення.

Подальші розвідки цього напрямку можна проводити щодо особливостей смислоттєвих орієнтацій релігійних та нерелігійних засуджених рецидивістів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко-Бузиль Ю. Ю., Супрун М. О., Пахомов І. В. Соціально-психологічний аналіз православної общини засуджених. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць*. Северодонецьк. 2021. Вип. 1 (100). С. 34-46.
2. Бойко-Бузиль Ю. Ю., Супрун М. О., Пахомов І. В. Результати впровадження психокорекційної програми формування православних цінностей засуджених рецидивістів.

Духовність особистості : методологія, теорія і практика: збірник наукових праць. Сєверодонецьк. 2021. Вип. 3 (102). С. 27-37.

3. Пахомов І. В. Особливості засуджених рецидивістів різного віку. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки: науковий журнал.* Чернігів. 2022. № 2 (9). С. 176-187.

REFERENCES

1. Boiko-Buzyl Yu. Yu., Suprun M. O., Pakhomov I. V. Sotsialno-psykholohichniy analiz pravoslavnoi obshchyny zasudzhenykh [Socio-psychological analysis of the Orthodox community of convicts]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh prats.* Sieverodonetsk. 2021. Vyp. 1

(100). S. 34-46.

2. Boiko-Buzyl Yu. Yu., Suprun M. O., Pakhomov I. V. Rezultaty vprovadzhennia psykholohicheskoi prohramy formuvannia pravoslavnykh tsinnosti zasudzhenykh retsydyvistiv [The results of the implementation of the psychocorrection program for the formation of Orthodox values of convicted recidivists]. *Dukhovnist osobystosti : metodolohiia, teoriia i praktyka : zbirnyk naukovykh prats.* Sieverodonetsk. 2021. Vyp. 3 (102). S. 27-37.

3. Pakhomov I. V. Osoblyvosti zasudzhenykh retsydyvistiv riznogo viku. [Characteristics of convicted recidivists of different ages]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriia : Osvita. Sotsialni ta povedinkovi nauky : naukovyi zhurnal.* Chernihiv. 2022. № 2 (9). S. 176-187.

VALUE ORIENTATIONS OF CONVICTED RECIDIVISTS

Illia Pakhomov

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the value orientations of Orthodox and non-religious convicted recidivists. The purpose of the article is to analyze the value orientations of Orthodox and non-religious convicts. It was concluded that there is a close connection between all similar terminal and instrumental values of the convicts of the control group who did not participate in the correctional program, which was not found in the convicts of the experimental group who participated in it.*

Significant differences were also found between the clusters of terminal and instrumental values of convicts in the experimental group, which was not found in the convicts of the control group. With the help of factor analysis, it was established that in each group of convicts there is a factor «Basic values», almost in each: «Family values», «Professional values» and «Ethical values». As a result of involving convicts of the experimental group in the «Orthodox Values» correctional program, they experienced significant changes in the hierarchy of terminal and instrumental values, which did not occur in the convicts of the control group, which indicates its effectiveness in changing the values of convicted recidivists from criminal to prosocial ones.

Keywords: *convicted recidivists, value orientations, terminal and instrumental values.*

Відомості про авторів:

Ілля Володимирович Пахомов, старший викладач кафедри психології Академії державної пенітенціарної служби, e-mail: pahomov.ilya@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6101-9384>

Information about authors:

Illia Pakhomov, Senior lecturer at the Department of Psychology, Academy of the State Penitentiary Service